5. Logicheskiy analiz yazyka : Modeli deystviya / otv. red. N. D. Arutyunova ; [In-t yazykoznaniya RAN]. – M. : Nauka, 1992. – 166 s.
6. *Mustayoki A.* Teoriya funktsional'nogo sintaksisa : Ot semanticheskikh struktur k yazykovym sredstvam : [monografiya] / Arto Mustayoki. – M. : YAzyki slavyanskoy kul'tury, 2006. – 512 s.
7. *Pis'mak T. G.* Semantika nekontroliruyemogo deystviya (na materiale russkogo i frantsuzskogo yazykov) : avtoref. diss. na soiskaniye nauch. stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.02.19 "Teoriya yazyka" / T. G. Pis'mak. – Kemerovo, 2009. – 22 s.
8. *Potapenko T. A.* Leksiko-semanticheskaya kharakteristika glagolov s obshchim znacheniyem razrushitel'nogo vozdeystviya na ob"yekt / T. A. Potapenko // Filologicheskiye nauki. – 1983. – № 2. – S. 50–56.
9. *Steksova T. I.* 'Nevol'nost' osushchestvleniya' kak skrytaya semanticheskaya kategoriya i yeye proyavleniye : [monografiya] / Tat'yana Ivanovna Steksova. – Novosibirsk : Izd-vo NPGU, 1998. – 82 s.
10. *Steksova T. I.* Vyskazyvaniya s modal'noy semantikoy nevol'nogo osushchestvleniya / T. I. Steksova, T. V. Shmeleva // Sistemnyy analiz znachimykh yedinits yazyka : Smyslovyye tipy predlozheniy : [sb. nauch. statey]. – Krasnoyarsk : Izd-vo Krasnoyarskogo un-ta, 1994. – CH. 1. – S. 53–61.
11. *Shatunovskiy I. B.* Semantika predlozheniya i nereferentnyye slova (znacheniye, kommunikativnaya perspektiva, pragmatika) : [monografiya] / Il'ya Borisovich Shatunovskiy. – M. : YAzyki russkoy kul'tury, 1996. – 400 s.

Овчиннікова І. І. Ідентифікація повідомлень про контрольованість / неконтрольованість дії суб'єкта в українській та російській мовах.

У статті досліджуються дієслова дії в українській і російській мовах, у значенні яких актуалізована сема 'контрольованість / неконтрольованість'; визначаються ті семантико-синтаксичні параметри, за якими дії суб'єкта диференціюються на контрольовані й неконтрольовані.

Ключові слова: *дія, дієслово, сема 'контрольованість / неконтрольованість' суб'єкт дії.*

Ovchinnikova I. I. Identification of Reports about Accountability / Non-Accountability of Action of the Subject' in Ukrainian and Russian.

The article investigates the action verbs in the Ukrainian and Russian languages, the meaning of which is represented with the seme 'accountability / non-accountability'. The semantic and syntactic parameters are represented. The actions of a subject are differentiated into controlled and uncontrolled ones.

Keywords*: action, verb, seme 'accountability / non-accountability', actions of a subject.*

Прищепчук І. О.
Київський національний лінгвістичний університет

ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАОСНОВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ СВІТЛА (германо-слов'янський аспект)

Статтю присвячено вивченню схем семантичного розвитку англійських та українських континуантів індоєвропейських праформ на позначення світіння. Зіставляються опрацьовані моделі, а також здійснюється спроба визначити хронологічні зрізи, на яких відбулося розходження семантичних шляхів германських та слов'янських рефлексів. Проаналізовано ті схеми, де семантика світіння зберігається, так і ті, де континуанти її втрачають. Особливу увагу звернуто на аломорфні семантичні перетворення, реалізовані в зіставлюваних мовах.

Ключові слова: *індоєвропейська праформа, континуант, схема семантичного розвитку, хронологічний зріз.*

Інтерес до регулярності семантичних змін, які демонструють лексеми у координатах "діахронія – синхронія", пов'язаний із утвердженням антропоцентризму в лінгвістиці та потребою вивчати значення у всій повноті його реалізацій. Не викликає сумніву той факт, що синхронні та діахронічні студії мають проводитися паралельно, а

не окремо чи за умови панування одного з підходів. Спроби знайти надійну методику порівняльно-історичних досліджень у синтезі з когнітивною лінгвістикою з урахуванням типових помилок та прорахунків здійснено Л. В. Дроновою [1], теоретичні засади когнітивної лінгвокомпаративістики постульовано у працях А. В. Корольової [2], семантичні моделі перетворень дієслівної лексики, насамперед слов'янської, на всіх етапах розвитку лексем із їхнім зіставленням в окремих підгрупах зазначеного мовного ареалу описано І. М. Нечитайло [3]. Г. Гьорі та І. Хегедуш присвятили проблемі семантичної реконструкції низку розвідок, у яких обґрунтовано доречність застосування когнітивного підходу в компаративістиці [5; 6].

Особливу увагу праосновам зі значенням світіння приділяв В.В. Левицький в "Етимологічному словнику германських мов", де, розглядаючи такі пракорені в семантичній єдності з їхніми прамовними омонімами, він запропонував власні етимологічні рішення не тільки для сучасних лексем, а й для реконструкції семантики праоснов [8, с. 114, 354, 398].

Порівняльно-історичні студії, об'єктом яких є російська лексика світіння на індоєвропейському фоні, здійснено російською дослідницею О. В. Царегородцевою [4]. Проте особливий інтерес для сучасних лінгвістичних досліджень становить не тільки опис моделей розвитку рефлексів певного архетипу, а їхнє зіставлення в окремих мовах чи групах мов, і такий аспект вивчення мовних явищ ще чекає на своє опрацювання, тому обраний напрям дослідження не втратив своєї актуальності й сьогодні в добу антропоцентризму.

Метою статті є виявлення схеми, що відображає закономірності семантичного розвитку індоєвропейських праоснов зі значенням світла в англійській та українській мовах у контексті етимологічного матеріалу інших германських та слов'янських мов на осі "прамова – давні мови – сучасні мови".

Завдання:

– проаналізувати схеми семантичних перетворень англійських та українських відбитків праформ на позначення світіння;

– визначити закономірності семантичних перетворень, реалізованих їхніми сучасними рефлексами;

– ідентифікувати спільні й відмінні схеми;

– розглянути семантичні моделі у контексті теорії про глибинне значення праформ світіння;

– показати хронологічні зрізи, на яких відбулося розходження семантичних шляхів германських та слов'янських континуантів праіндоєвропейських архетипів.

Моделі, за якими розвиваються праоснови з семантикою світіння в англійській та українській мовах, є досить строкатими. У статті розглянемо схеми, де семантика світіння зберігається протягом семантичної історії лексеми, а також ті, де значення світіння з'являється на певному етапі. Окрему увагу звернемо на перетворення, у яких германські та слов'янські континуанти праформ на позначення світіння набувають інших значень, зв'язок яких з архетипом може бути як семантично прозорий, так і затемнений, такий, що реконструюється через певну проміжну семантичну ланку. Зазначимо, що семантична реконструкція праформ у вигляді "світити", "сяяти", "блищати" є дещо умовною з погляду на гіпотезу про мотив руху, покладений в основу значення світіння [8, с. 114; 10 (XX), с. 4–5].

У першу чергу, звернемося до значеннєвих перетворень, реалізованих германськими та слов'янським рефлексами праоснов з поняттєвим компонентом "світло", де семантика архетипу зберігається. Так, опишемо семантичні ланцюжки для англійського дієслова *to shine* та українського *сяяти*, які у термінах

лінгвокомпаративістики є когнатами. Англійська лексема розвивається за такою моделлю: праіндоєвроп. **sḱāi-, skəi-, sḱī-* "блимати, тьмяно світити (про мокрі предмети); тінь" [13, p. 917–918] – прагерм. *skīnan* "світити" [8, с. 472; 11, p. 1436] – давньоангл. *scīnan* "світити" [8, с. 472; 11, p. 1436] – середньоангл. *schinen* "світити" [11, p. 1436] – англ. *to shine* "світити, сяяти". Сучасне англійське дієслово вживається на позначення постійного рівного самостійного чи відбитого, яскравого світла. Семантика постійного світіння формується у прагерманський період і успадковується мовами германської групи. Готська та давньоісландська мови, які зберігають найархаїчніші риси германських мов, мали у своєму складі рефлекси праформи, а саме: дієслова давньоісл. *skīna* "світити" та гот. *skeinan* "світити" [8, с. 472; 12, p. 445].

Схематизуємо значеннєві перетворення у розвитку української лексеми *сяяти*: праіндоєвроп. **sḱāi-, skəi-, sḱī-* 'блимати, тьмяно світити (про мокрі предмети); тінь' [13, p. 917–918] – прасл. *sijati* "сяяти" – старослов. *сиѭти* "сяяти", "блищати, світити" [9, с. 361] – укр. *сяяти* "випромінювати рівне яскраве світло" [7 (V), с. 497]. У групі слов'янських мов рефлекси праслов'янського дієслова **sijati* не виявляють значних семантичних розбіжностей: російськ. *сиять*, білор. *зяять*, болг. *сиять* "сяю", серб. *cujamu*, словен. *sijati, sijaj* "сяйво, блиск" [7 (V), с. 497].

Англійське та українське дієслово розвиваються за подібною моделлю "світити тьмяним непостійним світлом – світити рівним постійним світлом – світити рівним постійним яскравим світлом". В українській мові відображена лише частина спектру на позначення постійного світіння, семантика якого формується на етапах прамов, і, як видно вище, демонструє певну семантичну стабільність в обох мовах, де зміна семантики світла відбувається у бік інтенсивності та постійності.

З погляду на гіпотезу про мотиваційну основу руху, що лежить в основі семантики світла, логічним буде припустити, що первинним для праоснови було значення непостійного світіння, яке зберігається в англійській мові у дієслові *to shimmer* "блимати, мерехтіти, блищати". Простежимо низку семантичних зсувів у формуванні сучасної семантики дієслова *to shimmer*. За етимологічними джерелами сучасної англійської мови, *to shimmer* походить від праіндоєвроп. **sḱī-, skā(i)-, sḱēi-* "світити, мигтіти, тьмяно світити". В давньоанглійській мові маємо *scimrian* 'блищати, блискати, виблискувати', форму на позначення повторюваної дії від давньоанглійського дієслова *scīmian* 'сяяти, блищати' та середньоангл. *schimeren* "виблискувати" [11 (II), с. 1436].

Схематизувати семантичну модель вбачається можливим у такий ланцюг: "світити неяскравим непостійним світлом – світити постійним світлом – світити яскравим непостійним світлом – світити неяскравим непостійним світлом". Спостерігаємо певне перегрупування сем: значення непостійного неяскравого світіння переходить у значення непостійного яскравого світіння, а згодом знов у значення непостійного неяскравого світіння.

Подібні процеси, коли одна з мов, що є об'єктом наукового інтересу, зберігає рефлекси на позначення світіння різної інтенсивності та постійності, у той час як у другій мові збережено тільки одну зі схем, спостерігаємо в етимологічному гнізді праоснови **bhel-* "блискучий, білий", яка походить від **bha-* "сяяти", та за допомогою розширювачів утворює численні фонетичні варіанти. Відповідно до словника Ю. Покорного, до етимологічного гнізда праіндоєвроп. **bhā-* 'світити' з варіантами **bhō-* та **bhə-* [13, p. 105] належать корені **bhel- / bhelə-* 'блискучий, білий' [13, p. 118], **bheləg-* 'сяяти, блищати' [13, p.124], **bher-* 'блискучий, яскравий, коричневий' [13, p. 136], **bherə̂g-, bhrə̂g-* 'блищати, білий' [13, p. 139], **bherə̂k-, bhre̯k-* 'блищати, виблискувати' [13, p. 141], **bhlei-, bhleiq- *bhleig-* 'блищати,

виблискувати’ [13, p. 157], **bhlendh-* ’блідий, рудуватий’ [13, p. 157], **bhles-* ’блищати’ (зберігся лише у континуантах групи германських мов) [13, p. 158], **bhlēiˆg-*, *bhliˆg-* ’блищати’ [13, p. 156–157], **bhlēi-, bhləi, bhlī-* ’блищати’ [13, p. 155–156]. Зазначена праоснова має омонімічну їй праоснову **bha-* “говорити”, яку В.В. Левицький розглядає в єдності з **bha-* “сяяти”, визначаючи мотиваційною для обох значень значення руху та етимологічно пов’язуючи **bha-1* “сяяти” та **bha-2* “говорити” з **bhat-* “бити” [8, с. 114].

Значний інтерес для підтвердження зв’язку значень руху та світла становлять моделі, реалізовані у розвитку паралельного кореня **bhereĝ-* “сяяти”, рефлексами якого є давньоангл. *bregdan* “швидко рухатися, розмахувати; ткати”, давньоісл. *bregda* “розмахувати, повертатися, плести”, нідерл. *breien* “в’язати”, середньоверхньонім. *bretten* “тягнути, ткати, плести”, англійськ. *braid* “заплітати косу”, англійськ. *bridle* “вуздечка” [11, p. 194, 199]. Семантичні перетворення важко піддаються класифікації через певну відсутність регулярності, і не завжди виявляється можливим пояснити, як саме відбувається семантичний зсув. На наше переконання, у випадку з англійськ. *braid* “заплітати косу” та його германськими відповідниками логічно буде припустити, що значення фізичної дії не розвивається на основі значення світла, а продовжує глибинне значення руху.

Повернемося до закономірностей формування семантики світла від зазначеної праоснови. Від праіндоєвроп.**bhleig- / bhlig-* “блищати, сяяти” походить праслов.**blěskъ* та **bliskъ, *bliskati*, зважаючи на той факт, що *-sk-* є дієслівним формативом, а саме дієслово О. М. Трубачов вважає первинним у словотвірному гнізді. Реконструюємо семантичну модель: праіндоєвроп. **bhleig- / bhlig-* “блищати, сяяти” – праслов. **bliskati* – старослов. *блискати* “виблискувати, блищати” – українськ. *блищати, виблискувати* [10 (II), с. 116–117; 7 (I), с. 209–210]. Той факт, що праслов’янська форма та її сучасні рефлекси відображають широкий семантичний спектр значень, очевидно, можна пояснити багатозначністю самих праформ. Схема їхнього перетворення “світити постійним яскравим світлом – світити постійним чи непостійним яскравим світлом”, яку можна вивести з наведеного етимологічного матеріалу, видається дещо умовною з погляду на ґенезу семантики праформи, яка, продовжуючи семантику удару чи руху, ймовірно, спочатку мала значення непостійного яскравого світіння. У сучасній англійській мові не збережено континуантів праформи зі значенням світіння, проте вони існували до давньоанглійського періоду: праіндоєвроп.**bhleig- / bhlig-* “блищати, сяяти” – прагерм. *blīkan* “світити, сяяти” – *blican* “світити, сяяти”, як і споріднене середньоверхньонім. *blichen* “сяяти”, але давньофриз. *blīka* “бути видимим”, нідерл. *blijken* “з’являтися” [8, с. 108; 12, p. 69].

Подібно до того, як англійські дієслова *to shine* і *to shimmer*, що позначають відповідно яскраве постійне та тьмяне непостійне світіння, походять від однієї праформи, українське діал. *бликати* “блимати” та *блимати* на позначення непостійного тьмяного світіння також походять від тієї ж праоснови, що й *блискати, виблискувати*, а саме: праіндоєвроп **bhlei-*’сяяти’, [7 (I), с. 209]. У свою чергу, праслов. **blikati-* походить від праслов. **blěsk-* [7 (I), с. 209; 10 (II), с.113]. Дієслова *блимати* та *бликати* зазнають значеннєвого переходу “світити яскравим постійним світлом – світити неяскравим непостійним світлом”, проте як і для *блищати, виблискувати* первинність постійного характеру світіння припускає інші етимологічні тлумачення.

Як бачимо, українські дієслова зберігають семантику, що сформувалася за праслов’янської доби. Подібно розвиваються й англійські дієслова, демонструючи

значну семантичну стабільність. На підтвердження думки наведемо семантичні ланцюжки, що ілюструють, як розвивалися інші англійські дієслова зі значенням світла. Послідовність семантичних перетворень для дієслова *to glitter* "виблискувати" реконструюється таким чином: праіндоєвроп. **ĝhlei-*, **ĝhleid-* "блищати" [8, с. 220], "сяяти, виблискувати, палати, бути теплим" [11 (I), p. 662] – прагерм.**glītan* 'світити, виблискувати' [12, p. 181] – давньоангл. *glitenian* 'світити, сяяти' [13, p. 181] – середньоангл. *gliteren* 'блищати, виблискувати', що безпосередньо походить від давньоісл. *glitra* "блищати, виблискувати" [12, p. 662], "блищати" [8, с. 220], споріднене з гот. *glitmunian* "блищати" [8, с. 220] ("світити яскравим постійним світлом – світити яскравим непостійним світлом"). Вихідною основою для дієслова *to glimmer* "мерехтіти" є праіндоєвроп. **ghel-* "сяяти", а саме: її варіант **ghlei-* "сяяти, виблискувати, палати, бути теплим" [11, p. 661–662].

Модель семантичного розвитку включає низку таких перетворень: праіндоєвроп. **ghlei-* "сяяти, виблискувати, палати, бути теплим" – прагерм.**glim-* "світитися, мерехтіти" [8, с. 220], **gliman* 'світити', [13, p. 181] – середньоангл. *glimmeren* 'мерехтіти, тьмяно світити' [8, с. 220], середньоангл. *glemeren*, *glimmeren* 'світити' [11, с. 661] – англіськ. *glimmer* "мерехтіти, тьмяно світити". Підсумкова модель **"**світити яскравим постійним чи непостійним світлом – світити тьмяним непостійним світлом", де зберігається семантика тьмяного непостійного руху, сформована за прагерманської доби. Знову робимо висновок, що від одного архетипу походять лексеми на позначення як яскравого світла, так і тьмяного.

У зіставленні семантики континуантів праіндоєвропейських архетипів зі значенням світіння у германських та слов'янських мовах впадає в око той факт, що для германських мов частіше реалізується семантичний зв'язок "світити, сяяти – палати, жар" (англійськ. *gleed* "жевріюче вугілля" від праіндоєвроп. **ĝhelə / *ĝhlō- / *ghlōu-* "сяяти, блищати" [11, p. 661]; давньоангл. *blæse* "вогонь, факел", англійськ. *blaze* "полумя, жар" від праіндоєвроп. **bhles-* "блищати, виблискувати" [11, p. 178]; давньоангл. *bǣl* "похоронний вогонь" від праіндоєвроп. **bhel- / bhelə-* "блискучий, білий" [13, p. 118], середньоанглійськ. *loghe* "полум'я", нім. *Lohe*, давньоісл. *logi*, давньоісл. *leygr* "полум'я" від праіндоєвроп. **leuk-* "світити, блищати" [8, с. 353]).

За моделлю "світити яскравим постійним світлом – розжарюватися, палати, світити постійним світлом (про розпечений предмет)" реалізує значеннєві зсуви англійськ. *to glow* "розжарюватися, розпікатися, світитися, блискати, виблискувати; світити постійним тьмяним світлом (про щось тепле)": праіндоєвроп. **ĝhelə / *ĝhlō- / *ghlōu-* "сяяти, блищати" [8, с. 219], **ghlōu-,* утвореного від праіндоєвроп. **ĝhel-, ghel-* "світитися, блимати; мерехтіти" [11, с. 663] в подальшому зумовили формування прагерм. *gliw- / glu- / glō-* "сяяти, палати, горіти" [8, с. 219], **glōan* "сяяти, палати, горіти" [13, p. 182] − давньоангл. *glōwan,* середньоангл. *glowen "сяяти, палати, горіти"* [11, p. 663]. Семантику блиску та горіння мають споріднені з англійським дієсловом лексеми, а саме: нідерл. *gloeien,* давньофриз. *gliā,* нім. *glühen* "горіти, палати", давньонім. *gluoen,* давньоісл. *glōa "сяяти, блищати"* [8, с. 219].

В обох мовах засвідчено схеми, де семантика світіння формується на основі значення праоснов зі значенням фізичної дії.

Спробуємо реконструювати низку семантичних перетворень для англійськ. *to sparkle* "виблискувати": праіндоєвроп. **spereg-* "розкидати" – прагерм.**sprak- / sprenk-* "рябіти, іскритися" – давньоангл. *spearcian, spircan* "розсипати іскри" [8, с. 503] – середньоангл. *sparke, sperke* "іскра" [11, p. 1481]. На думку В. В. Левицького, спільною семою для значень "розкидати" та "іскритися" є сема швидкого, переривчастого руху, що зафіксована у давньоісл. *sparkr* "жвавий, рухливий" [8, с. 503]. Моделлю розвитку

дієслова *to sparkle* є “розкидати – іскрити, створювати ефект мерехтіння – світити яскравими спалахами світла”, де семантика світіння формується пізніше індоєвропейського періоду на основі значення фізичної дії.

В українській мові також фіксуємо напрями, де дієслова світіння походять від архетипу, що мав значення фізичної дії, проте, як буде продемонстровано нижче, семантика світла виникла раніше, ніж в описаній для англійського дієслова схемі. Українськ. *мигати* на позначення непостійного неяскравого світіння походить від праіндоєвроп. **mei-*, семантика якого реконструйована як “мерехтіти, туман” [13, p. 712], або праіндоєвроп. **meigh-* “блимати, моргати, стягувати повіки”, що у свою чергу пов’язане з праіндоєвроп. **megh- / mogh-* ’тягти’ [7 (III), с. 226]. Дещо відмінне тлумачення глибинної семантики праформи пропонують укладачі “Праслов’янського лексичного фонду”, стверджуючи, що праіндоєвроп. **mei-, *mi-* з розширенням *-gh-* у глибокій реконструкції має семантику мінливого руху [10 (XIX), с. 28]. Серед континуантів праслов. *migati (sę)* є дієслова зі значенням як світла, так і руху, як-от: серб. *мѝгати* ’мигати’, ’рухати’, ’мерехтіти’, словен. діал. *mihati* “ходити туди-сюди”, чеськ. діал. *migati* “швидко бігти”, рос. псковськ. діал. *мигати* “йти, бігти”. Синтез значень засвідчено для латинського когната *micare* “блищати, тріпотіти” [10 (XIX), с. 28]. Паралельними до праслов. **migati (sę)* є форми **mikati, *miknǫti*, що, незважаючи на кількісну нерепрезентативність континуантів (представлені кількома лексемами західнослов’янського ареалу), мають яскраво виражену семантику руху [10 (XIX), с. 31–32]. Джерела фіксують для давньоруської та церковнослов’янської мов спектр значень, що об’єднує семантику руху та світла: *мигать* “кліпати, мигати”, “мружити очі”, а також *мигатися* “дрижати, коливатися, мигати” [9, с.134; 10 (XIX), с. 27]. Узагальнимо етимологічні дані з описом семантичної моделі: українськ. *мигати* “блимати, моргати; мигтіти (про світло)” походить від праслов. *migati* “мигати”, споріднене з литовськ. *migti, miegoti* “спати” від праіндоєвроп. **meigh-* “блимати, моргати” (первісно “стягувати повіки"), пов’язане з **megh / *mog-* “тягти” [7 (III), с. 457]. Для дієслова *мигати* представляємо такий ланцюг значеннєвих перетворень: “тягти – стягувати повіки – блимати, моргати – тьмяно світити непостійним світлом”.

Слов’янські рефлекси праіндоєвроп. **meigh-* мають германські когнати, що проходять свій семантичний шлях за іншими схемами, окремі з яких є для рефлексів обох груп мов подібними. Окреслимо послідовність значеннєвих трансформацій для германського ареалу: праіндоєвроп. **meigh-* “темніти, мерехтіти, мигати” – прагерм. **mihstaz* “туман” – давньоангл. *mist* “морок, темрява” – англійськ. *mist* “туман”, англійськ. діал. *mizzle* “мжити, мрячити”, споріднене з шведськ., нідерл. *mist*, давньоісл. *mistr* “туман”, нідерл. *miggeln* “мжичка”, середньонижньонім. *micken* “кинути погляд” [8, с. 387; 11, p. 988, 990]. Розвиток рефлексів праформи в англійській мові можна схематизувати як “мінливо рухатися – темніти, мерехтіти – темрява – туман” або ж “рухатися – тягнути – затягувати (хмарами) – темрява – туман”. Як бачимо, нечисленні германські рефлекси реалізують цілий спектр семантичних перетворень, притаманний пракореням світіння, а саме: енантіосемічні переходи та значення зору. Подібні схеми демонструють слов’янські та безпосередньо українські відповідники, а саме: праіндоєвроп. **megh- / *mogh-* “тягти” – праідоєвроп. **meigh-* “мрячити, затягати хмарами; мружити (стягати повіки)” – праслов. *mьžiti migiti* від праслов. **mъgla* “туман, хмара” – українськ. *мжити* “мрячити”, споріднене з семантично тотожним давньоісл. *mugga* “мжичка” [7 (III), с. 456].

За спостереженнями укладачів ЭССЯ, рефлекси кореня праіндоєвроп. **meig’h-* утворюють назви дощу та дрібного туману за моделлю, де назви дрібного походять від його порівняння з імлою, туманом, темрявою, небезпечним переходом від світла до

темряви [10 (XX), с. 4–5]. Повертаючись до зіставлення семантичних напрямів розвитку праформ в обох мовах, спостерігаємо, що спільною для них є семантика мінливого руху, що лежить в основі номінації стану між світлом і темрявою та виступає ономасіологічним мотивом для найменування явищ природи, у той час, як лише українські, ширше слов'янські, рефлекси вживаються на позначення неяскравого непостійного світіння. Значення "туман, імла" зберігається на етапі прамов та в подальшій долі слов'янських та германських рефлексів.

З погляду на специфічні моделі семантичного розвитку в контрастивному аспекті особливий інтерес становлять рефлекси праформи **leuk-* "світити, блищати", що у прагерманській мові має континуанти **leuhada* "світло" (звідки англ. *light* "світло"), **leuhman* "промінь світла" (давньоангл. *lēoma* "промінь, блиск") [12, p. 33–334]. Семантична схема "світити – світло" притаманна германським мовам, у той час, як модель "світити – промінь світла" засвідчена в обох групах мов. Проте, зіставляючи значення лексем української та англійської мов, бачимо, що така схема збережена лише англійським когнатом і лише до давньоанглійського періоду, у той час, як значення "промінь" слов'янські мови зберігають до сьогодення: праіндоєвроп. **leuk-* "світити, сяяти, яскравий" – праслов. **lučъ* "промінь" – українськ. *луч* "промінь". Праслов. **lučiti* "цілитися, кидати в ціль, влучати" та **lučiti sę* "трапитися" може походити як від праслов'янського іменника **lučъ* "промінь", так і безпосередньо від праіндоєвропейської основи **leuk-* "світити, сяяти, яскравий". В українській мові збережено рефлекси *лучити* "цілитися, попасти", *лучитися* "траплятися", що, як видно з їхньої семантики, реалізують специфічні зсуви [10 (XVI), с. 162]. На думку укладачів ЭССЯ, дієслово праслов. **lučiti* мало вихідне синкретичне значення "освітлювати / цілитися (при світлі) / влучати". Мотивуючим для значень "влучити", "трапитися", "отримувати", "відбуватися", "зустріти", реалізованих у слов'янських рефлексах, вважається значення "потрапити, вцілити", що еволюціонує від синкретичного праслов'янського значення "цілитися при світлі", у той час, як українські етимологи пропонують для нього мотивуюче значення "дивитися за чимось, очікувати", вказуючи на те, що одним зі значень праіндоєвропейської основи було "дивитися" [10(XVI), с. 163; 7 (III), с. 316]. Реконструюємо систему семантичних зсувів у вигляді праіндоєвроп. **leu̯k-* "дивитися, світити, блищати" – праслов. **lučiti* "цілитися, кидати в ціль потрапляти", праслов. **lučiti sę* "трапитися" – старослов. *лоучити сѧ* "зустрітися, трапитися" – українськ. *лучити* "цілитися, попасти", яку можна відбити схемою "дивитися, світити – освітлювати, цілитися при світлі або дивитися, очікувати – влучати, траплятися".

Моделі розвитку праоснов світіння, у яких семантика праіндоєвропейського періоду втрачається, є досить численними, тому зосередимося на тих, які є притаманними тільки одній з мов, або де виявляється значення фізичної дії, яке, очевидно, стало мотиваційною основою семантики світла.

Цікавим буде простежити семантичну долю континуантів праіндоєвроп. **bhlendh-* "блідий, червонуватий" (у реконструкції В. В. Левицького **bhlendh- / bhlondh-* "той, що мерехтить, затемнений") від праіндоєвроп. **bhel- / bhlē-* "сяяти, світити", від якого походить прагерм. **blendaz, *blindaz* "сліпий, незрячий", давньоангл. *blind* "сліпий", англ. *blind* "сліпий" з семантично тотожними когнатами німецьк. *blind*, готськ. *blinds*, давньоісл. *blindr* (проте давньоверхньонім. *blint* "темний, непрозорий), а також прагерм. **blandan* "змішувати", семантика давньоанглійського рефлекса якого повторює значення готської та давньоісландської лексем, які зберігають найархаїчніші риси германських мов: давньоангл. *blandan,* готськ. *blandan,* давньоісл. *blanda* "змішувати".

Сучасна лексема англ. *blend* “змішувати” продовжує розвиток середньоангл. *blenden* від давньоісл. *blanda,* а споріднена з нею лексема *blunder* “плутати, робити помилку” походить від середньоангл. *blunderen*. Е. Кляйн визначає семантику праіндоєвроп. **bhlendh-* як “мішати, змішувати” та дотримується думки про його спорідненість з праслов. **blędǫ, *blęsti* “говорити дурниці”, давньоруськ. “збитися з дороги”, “говорити дурниці”, “помилятися”, “перелюбствувати”, споріднене з литовськ. *blenžiù, blęsti* “спати”, “мішати їжу з борошном”, *blęstis* “ставати хмарним”. Від праслов’янської основи утворено іменник з *o*-вокалізмом **blǫdъ* “розпуста”, староукр. *блудъ* “помилка”, “розпуста”, сучасне діал. *блуд* “помилка”. Етимологізуючи українськ. *блуд, блудити, блукати,* наводять факти його спорідненості з литовськ. *blandytis* “хмуритися, тинятися”, “опускати очі від сорому”, *blandùs* “каламутний, темний”, давньоісл. *blunda* “закривати очі” [7 (I), с. 212 – 213; 8, с. 111; 8, с. 115, 127; 11, p. 180–182; 12, p. 67]. Прагерманська форма та її англійські рефлекси розвиваються за схемою “світити – блідий чи затемнений – сліпий”, “світити – блідий чи затемнений – змішувати”, а праслов’янська та українська “світити – блідий чи затемнений – говорити дурниці – перелюбствувати, йти у помилковому напрямку”. Семантичні шляхи когнатів розходяться на хронологічному зрізі прамов, проте і у семантиці прагерманської та праслов’янської основ, і в її рефлексах лежить мотив помилки, який можна вивести через ланку “бути сліпим, не бачити, помилятися”. В обох мовах актуалізується і семантика фізичної дії, і руху, з якими пов’язують семантику світіння.

При зіставленні англійської та української мов, ширше германського та слов’янського мовного матеріалу, доходимо висновку, що лише у значеннєвих перетвореннях слов’янських лексем реалізовано схеми “світити – цвісти” і “світити – цвісти – дозрівати”. В етимологічному гнізді праформи **ku̯eit-, ku̯oit-* “сяяти / цвісти” для українських когнатів засвідчуються такі семантичні моделі: “яскраве постійне світло – цвісти”, “яскраве постійне світло – яскраве постійне світло”. Такі спостереження робимо на основі наведеного нижче мовного матеріалу: значення праслов. **květъ* “квітка”, до етимологічного гнізда якого належить українськ. *цвіт* “квітка, цвіт”, російськ. *цвет* “колір” та російськ. діал. *квет* “колір”, “квітка”, білоруськ. *цвет* у значенні “колір”, авторами “Праслов’янського лексичного фонду” розглядається як переносне від значення “світло, колір” [10 (XIII), с. 163]. До цього етимологічного гнізда належать також праслов. **kvisti, kvьtǫ* “цвісти”, укр. *цвісти* від праіндоєвроп. **ku̯eit-, ku̯oit-* “сяяти / цвісти”. Семантика світла збережена у чеськ. *kvisti, kvesti* “цвісти, сяяти”, чеськ. діал. *kvist* “сяяти”. Ці праслов’янські лексеми етимологічно тотожні праслов. **svět svitati*, від якого походять українськ. *світло, світити* [10 (XIII), с. 163]. Когнатом наведених вище лексем в англійській мові є *white* “білий” від давньоангл. *hwit* “білий”, що, у свою чергу, походить від прагерм. **hwīta* “білий”, та лексема *wheat* “пшениця” – від прагерм. **hwaita* “пшениця” [8, с. 298]. Англійські рефлекси розвиваються за схемами: “яскраве постійне світло – колір”, “яскраве постійне світло – колір – назва рослини”, і їхнє семантичне розходження мало місце в добу прамов.

Схожі семантичні трансформації реалізують слов’янські континуанти праформи **bher-* “блискучий, блідо-коричневий”, рефлексом якого є праслов. **bronъ* “білий”, зокрема на позначення масті коня. Від праслов. **bronъ* “білий”, **broněti* “набирати кольору, дозрівати” походить укр. *бриніти* “цвісти, красуватися, червоніти, достигати, блищати” [1 (I), с. 258–259]. За однією з гіпотез, до етимологічного гнізда праіндоєвроп. **bher-* можна віднести українськ. *брунька* від *бриніти* “дозрівати, квітувати” [7 (I), с. 268].

Хоча англійські відповідники українськ. *бриніти* не розвиваються за описаною вище схемою, у розвитку праіндоєвроп.**bher-* "блискучий, блідо-коричневий" у германських та слов'янських мовах спостерігаються спільні процеси. Від цієї праформи в обох мовах походить назва берези, що легко пояснюється кольором кори цього дерева. Англійське слово *birch* "береза" продовжує життя давньоангл. *birce* від прагерм. **berkjō(n)- / *berkō-* "береза", від праіндоєвроп. **bhereg* "блищати, сяяти, світитися", як і українськ. *береза* від праслов. **berza* "береза" [7 (I), с. 117]. Семантичні моделі, де назви рослин походять від пракоренів зі значенням світіння, знаходимо в інших етимологічних гніздах, як-от: англійськ. *wheat* "пшениця" від праіндоєвроп. **kweit-* "сяяти" та на правах гіпотези норв. *mura* "вид трави" та давньоангл. *mare* від **mer- сяяти* [8, с. 298, 397].

Як бачимо, в англійській та українській мовах від одного архетипу походять дієслова і постійного, і непостійного світіння, як яскравого, так і неяскравого. Можна припустити, що таке розмаїття значеннєвих втілень продовжує багатозначність семантики праіндоєвропейської доби або зберігає глибинне значення мінливого руху, переконлива реконструкція якого ще чекає на своє підтвердження. В обох мовах рефлекси на позначення світла демонструють значну семантичну стабільність. Контрастивний аналіз уможливлює також виокремлення аломорфних схем, притаманних одній з мов. Зокрема такими є моделі "світити – цвісти – дозрівати" чи "дивитися світити – освітлювати, цілитися при світлі або дивитися, очікувати – влучати, траплятися", що спостерігаються тільки в реалізації значень слов'янських рефлексів. У свою чергу, германським рефлексам на відміну від слов'янських є притаманним розвиток за моделями "світити – горіти, палати" або "світити – блідий чи затемнений – сліпий", "світити – блідий чи затемнений – змішувати".

Перспективою подальших досліджень вбачаємо ґрунтовний аналіз моделей семантичного розвитку германських та слов'янських рефлексів індоєвропейських праоснов зі значенням світіння у всій повноті семантичних розгалужень. Особливий інтерес становлять моделі, де значення континуантів зберігають прамовний синкретизм та багатозначність. Опрацювання схем, де семантика світіння втрачається чи зберігається, може стати внеском як у типологію семантичних переходів, так і в діахронічну ономасіологію, оскільки особливий інтерес становить визначення лексико-семантичних груп лексики, для яких світіння виступає основою номінації, а також зіставлення їх в окремих мовах чи групах мов.

Література

1. *Дронова Л. П.* Реконструкция в компаративистике и когнитивной лингвистике / Любовь Петровна Дронова // Вестник Томского государственного университета. Серия Филология. – Томск : Издательство Томского государственного ун-та, 2012. – № 4 (20). – С. 24–31.
2. *Корольова А. В.* Діахронічний вектор дослідження когнітивних структур свідомості й одиниць мислення / А. В. Корольова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія *Філологія* / [гол. ред. А. В. Корольова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Т. 14. – № 1. – С. 76–85.
3. *Нечитайло І. М.* Історія і типологія праслов'янських девербативів : [монографія] / Ірина Миколаївна Нечитайло. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – 365 с.
4. *Царегородцева О. В.* Русские светообозначения в индоевропейском контексте : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Оксана Викторовна Царегородцева. – Томск, 2009. – 27 с.
5. *Györy G.* A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction / G. Győry, I. Hegedűs // Current Methods in Historical Semantics / [ed. by Kathryn Allan, Justyna A. Robinson]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2012. – P. 313–334.
6. *Györy G.* Is everything black and white in conceptual oppositions? Reconstruction / Gabor Győry, Irén Hegedűs // Issues in Cognitive Linguistics. 193 Proceedings of the International Cognitive Linguistics Conference / [ed. by Leon de Stadler, Christoph Eyrich]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 57–74.

Лексикографічні джерела

7. Етимологічний словник української мови у 7 томах / [гол. ред. О. С. Мельничука]. – К. : Наукова думка, 1982 – 2012. – Т. 1. – 634 с.; 1982. – Т. 2. – 573 с.; 1985. – Т. 3. – 553 с.; 1989. – Т. 4. – 657 с.; 2003. – Т. 5. – 705 с.; 2006. – Т. 6. – 569 с.; 2012.
8. *Левицкий В. В.* Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница : Нова Книга, 2010. – Т. I. – 616 с.
9. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка / Измаил Иванович Срезневский. – СПб., 1912. – Т. 3. – 910 с.
10. Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [под. ред. О. Н. Трубачева]. – Вып. 2. – 238 с. – М. : Наука, 1975; – Вып. 6. – 222 с. – М. : Наука, 1979; – Вып. 13. – 285 с. – М. : Наука, 1987; – Вып. 16. – 264 с. – М. Наука, 1990; – Вып. 19. – 254 с. – М. : Наука, 1992; – Вып. 20. – 255 с. – М. : Наука, 1994.
11. *Klein E.* A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / Ernest Klein. – Amsterdam : Elsevier Publishing Company, 1966 – 1967. – Vol. 1. – 853 p. – Vol. 2. – P. 854–1776.
12. *Kroonen G.* Etymological dictionary of Proto-Germanic / Guus Kroonen. – Leiden- Boston : Brill, 2013. – 794 p.
13. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Worterbuch / Julius Pokorny. – Bern : Francke. – Bd. 1–2. – 1959. – 1183 p.

References

1. *Dronova L. P.* Rekonsruktsiya v komparativistike i kognitivnoi lingvistike [Reconstruction in comparative studies and cognitively oriented linguistics] / Lybov Pavlovna Dronova // Vestnik Tomskogo gosudarstvenogo universiteta. Seriya Philologiya. – Tomsk : Izdatelstvo Tomskogo gosudarstvenogo universiteta, 2012. – № 4 (20). – S. 24–31.
2. *Korolyova A. V.* Diakhronichniy vector doslidzhenya kognitivnih struktur svidimosti y odinits myslenya [Diachronic vector of consciousness and thinking structure research] / A. V. Korolyova // Visnyk Kyivskogo natsionalnogo lingvistychnogo universytetu. Seriya Philologiya / [gol. red. A. V. Korolyova]. – K. : Vyd. Tsenrt KNLU, 2011. – T. 14. – № 1. – S. 76–85.
3. *Nechytaylo I. M.* History and Typology of the Proto-Slavic Dialectisms : [monographiya] / I. M. Nechytaylo. – Kyiv : Vyd. Tsenrt KNLU, 2011. – 365 p.
4. *Tsaregorodsteva O. V.* Russkiye svetooboznacheniya v indoyevropeyskom kontekste [Russian lexemes denoting *light* in the Indo-European Context] : avtoref. dis. … kand. philol. nauk : spets. 10. 02. 01 "Russkiy yazyk" / Tsaregorodsteva Oksana Viktorovna. – Tomsk, 2009. – 27 s.
5. *György G.* A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction / Gabor Győry, Irén Hegedűs // Current Methods in Historical Semantics / [ed. by Kathryn Allan, Justyna A. Robinson]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2012. – P. 313 – 334.
6. *György G.* Is everything black and white in conceptual oppositions? Reconstruction / Gabor Győry, Irén Hegedűs // Issues in Cognitive Linguistics. 193 Proceedings of the International Cognitive Linguistics Conference / [ed. by Leon de Stadler, Christoph Eyrich]. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 57–74.

Lexicographic sources

7. Etymologichniy slovnyk ukrainskoyi movy u 7 tomah [Etymological Dictionary of Ukrainian in 7 Volumes] / Za red. O. S. Melnychuka. – K. : Naukova Dumka, 1982 – 2012. – T. 1. – 634 s.; 1982. – T. 2. – 573 s.; 1985. – T. 3. – 553 s.; 1989. – T. 4. – 657 s.; 2003. – T. 5. – 705 s.; 2006. – T. 6. – 569 s; 2012.
8. *Lewickiy V.* Etymologicheskiy slovar germanskih yazykov [Etymological dictionary of Germanic languages] / Viktor Lewickiy. – Vinnitsa : Nova Knyga, 2010. – V. I. – 616 p.
9. *Sreznevskiy I. I.* Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka [Materials for the Dictionary of Old Slavonic] // Izmail Ivanovych Sreznevskiy . – SPb., 1912. – T. 3. – 910 s.
10. Etymologicheskiy slovar slavyanskih yazykov. Praslavynskiy leksicheskiy fond [Etymological dictionary of Slavonic languages : Protoslavonic lexical fund] / Pod. red. O. N. Trubacheva. – Vyp. 2. – 238 s. – M. : Nauka, 1975; – Vyp. 6. – 222 s. – M. : Nauka, 1979; – Vyp. 13. – 285 s. – M. Nauka, 1987; – Vyp. 16. – 264 s. – M. : Nauka, 1990; – Vyp. 19. – 254 s. – M. : Nauka, 1992; – Vyp. 20. – 255 s. – M. : Nauka, 1994.
11. *Klein E.* A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / Ernest Klein. – Amsterdam : Elsevier Publishing Company, 1966 – 1967. – Vol. 1. – 853 p. – Vol. 2. – P. 854–1776.

12. *Kroonen G.* Etymological dictionary of Proto-Germanic / Guus Kroonen. – Leiden- Boston : Brill, 2013. – 794 p.
13. *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Worterbuch / Julius Pokorny. – Bern : Francke. – Bd. 1–2. – 1959. – 1183 p.

Прищепчук И. О. Закономерности развития индоевропейских праоснов со значением света (германо-славянский аспект).

Статья посвящена описанию схем семантического развития английских и украинских континуантов индоевропейских праформ, обозначающих свет. Выявленные модели сопоставляются, а также делается попытка определить хронологические срезы, на которых семантические пути германских и славянских рефлексов праформ разошлись. Также проанализированы схемы, в которых семантика света сохраняется, а также те, где она утрачена. Особое внимание уделяется алломорфным семантическим преобразованиям в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: *индоевропейская праформа, континуант, схема семантического развития, хронологический срез.*

Pryshchepchuk I. O. Regularities in the Semantic Development of the Proto-Indo-European Stems Denoting Light (Germanic and Slavonic Aspect).

The article deals with the elaboration of the semantic schemes of the English and Ukrainian reflexes which continue the development of the Proto-Indo-European stems denoting light. The elaborated models are subjected to a contrastive analysis and an attempt to define the chronological periods when the semantic deviation of the Germanic and Slavonic reflexes took place. The schemes in which the meaning of light is preserved as well as those where the original meaning of the protostem is lost are analyzed. A special attention is drawn to the allomorphic semantic transformations realized by the continuants in the aforementioned languages.

Keywords: *Indo-European protostem, continuant, semantic model, chronological period.*

Чемелюх М. А.
Київський національний лінгвістичний університет

РЕКОНСТРУКЦІЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ОБСЦЕННИХ НОМІНАТЕМ В ЕПІГРАМАХ МАРЦІАЛА

У статті здійснено реконструкцію інтертекстуальних обсценних номінатем в епіграмах Марка Валерія Марціала. Ідентифіковано і класифіковано інтертекстуальні номінативні одиниці та структури, що актуалізують сексуальні мотиви у текстах поета, джерелами яких є римська літературно-культурна традиція, зокрема творчість Гая Валерія Катулла, Carmina Priapeia, народні свята, а також інші античні епіграми.

Ключові слова*: інтертекстуальність, реконструкція, антична епіграма, Марціал, обсценні номінатеми.*

Марк Валерій Марціал є загальновизнаним майстром епіграми, проте він так і не потрапив в один ряд із визнаними корифеями римської літератури – Вергілієм, Горацієм, Овідієм та ін., що пов'язане з показовою обсценністю багатьох його епіграм. Чимало науковців обережно досліджують "незручні" питання творчості Марціала, хоча останніми десятиліттями увага до його епіграм значно активізувалася, і переважно зарубіжні дослідники зробили їх основним предметом своїх досліджень, а саме: H.-P. Obermayer [8], F. Sapsford [10] (секс у епіграмах Марціала) і S. Lorenz [7] (секс у епіграмах Марціала та його панегірики імператору Доміціану). Також цікаві спостереженні можна знайти у A. Richlin [5]. Однак, їхні праці мають